

NON FICTION

- 2
- 2ГОГОЛЬ і БОРХЕС
(спроба літературної паралелі)

Що викликає в світі такий великий інтерес до творчої спадщини Хорхе Луїса Борхеса? Перш ніж відповісти однозначно і спрощено, відзначу різні, скажімо так, забарвлення уваги до Борхеса. Одне — з боку всіх іспаномовних народів; інше — з боку саме Латинської Америки, включно з Карибами; ще одне — з боку США як Новго світу, і вже беручи окремо, — з боку Європи (без Іспанії) та слов'янського світу. Це все різні кути зору, а інтерес однаково великий скрізь. То що ж однак у центрі?

Вельми складна для перекладу, блискуча навіть у відтворенні іншими мовами стилістика Борхеса. Напевне, можна застосувати до Борхеса визначення, якими Андре Жід характеризував Стендаля, кажучи, що «у Стендаля фраза ніколи не кличе наступної і не народжується від попередньої. Кожна тримається перпендикулярно фактові або ідеї».

Я назвав би прозору стилістику Борхеса, тонку рафінованість його фраз і гранично спрощену, на позір, архітектоніку

його оповідань (яка завжди є загадкою, пасткою, або, керуючись борхесівською лексикою, — дивовижним лабіринтом думки, якій з академічною суворістю підкорені палкі та зігріваючі, мов серце землі, емоції) — геометрією, ба, навіть стереометрією слова.

Головним, напевне, є те, що Борхес завжди дивує. В центрі кож-ного Борхесового твору знаходиться складна метафора, і складність її полягає в оманливій зазвичай простоті, позірній тривіальності.

Світ Борхеса, поза сімнівом, зав'язано на «магічній реальності», якою колись Карпентьєр означив специфіку латиноамериканського мистецтва.

Втім, навіть сюди Борхеса позиціонують із деякою пересторогою, із заувагами та поясненнями. Питання ж не в тому, до кого і як зараховувати Борхеса, і не в тому, що визначальні засади так званого «магічного реалізму» давно відомі світовій літературі і були лише у новий спосіб використані латиноамери-

канцями, зокрема Х.Рульо, Г.Гарсія Маркесом, А. Карпентьєром, М. А.Асту-ріасом, Ж.Амаду, Х.Кортасаром, М.Вар-гас Льюсою та іншими. Важливішим і цікавішим видається інше — що саме спричинилося до виникнення фено-мену Борхеса, де виток цього незвичайного явища, яке змушує світ дивува-тись і захоплюватися, — та які перспек-тиви розвитку борхесівських метафор.

У зв'язку з цим спробуємо звернути-ся до паралелі, до співставлення, що час-то дозволяє бачити саме явище значно виразніше. Одна з таких «паралелей» — творчість Миколи Гоголя.

Геніальний син України Микола Го-голь (1809-1852), який писав російською, жив майже на сто років раніше за Борхе-са і прожив удвічі менше. Літературний світ знає сьогодні Гоголя як автора «Та-раса Бульби» та «Вечорів на хуторі по-близу Диканьки», «Петербурзьких по-вістей» та «Мертвих душ».

Говорити про вплив творчості Гоголя на Борхеса, мабуть за-вчасно, оскільки ще немає доказів (можливі опоненти нехай опустять шаблі), хоча енциклопедично освічений Борхес без сумніву не міг не знати творчості Гоголя, що з'явилася в перекладі на іспанську (з французької) в Аргентині вже наприкінці 19 століття.

Зараз йдеться про інше, саме про ви-разні паралелі.

Творчість Гоголя ділиться на дві по-зірно цілком відмінні складові.

Одна з них — твори, написані на ос-нові українського фольклору, де оспіву-ється українське село з його давніми казками, легендами, з його демоно-логією, мораллю та етикою. Інша — базується на урбаністичному світі, пе-редовсім — світі Петербургу й Риму, — та обсервування з цих позицій росій-ського поміщицького й міського буття.

В «Мертвих душах» Гоголя постійно роздирає протиріччя, яке витворило своєрідний комплекс психосоціальної роздвоєності. Це любов до рідного краю, України, до народного україн-ського побуту, фольклору, народних звичаїв. Не випадково виступає таким поетично-героїчним створений Гого-лем образ українського козака-запо-рожця, борця за свободу в повісті «Тарас Бульба». З іншого боку в Гоголя з юних років відчутно непереборний потяг до європейської культури (ось чому один із ранніх творів Гоголя — іди-лічна поема «Ганц Кюхельгартен» — про Німеччину). Звідси і його літе-ратурна російськомовність (а між ін-шим батько Миколи Гоголя, Василь Гоголь — автор числених віршів та п'єс українською), від'їзд до Петербургу, створення «Петербурзьких повістей», повісті «Рим», сповненої незвичних європейських емоцій (замалюймо не «Смерть у Венеції») як наслідок на кіль-карічного життя в Італії, де Гоголь близько приятелював із відомим росій-ським художником Івановим, автором «Явлення Христа народові» і тому по-дібно.

Повернімося, втім, до Борхеса.

Універсалізм та європеїзм Борхеса, його всепоглинаюча думка, його захоп-лення англійською, зокрема англій-ською, культурою і в той же час — його погляд та спостереження немов би вод-нораз усієї світової культури й усієї ой-кумени — все це перебуває в постійній суперечності з його гострим смутком за втраченим аргентинським минулим, за «втраченим раєм» життя гаучо (арген-тинських ковбоїв) та Аргентини примі-тивної, навіть бруталної — сили того сві-ту, в якому віддавна існує свій «кодекс честі» — безстрашність, вірність дружбі,

Р честь та готовність несхитно зустріти свою смертну годину.

П О К А Л Ь Ч У К
Й
Ось і перша паралель. Український козак у Гоголя та аргентинський гаучо у Борхеса, — ідеалізація минулого, а навіть створення то-го, чого в такому романтизованому образі ніколи не існувало (колись О.Вальд сказав, що Бальзак створив ХІХ століття, якого не існувало до появи «Людської комедії»), і водночас в обох випадках — непереборний потяг до софістики, до європейської старої культури, до рафінованого інтелектуалізму.

І в цій позірній суперечності двох векторів творчості обидвох письменників є однакове коріння, яке пояснює багато чого в їхній творчості.

Гоголь переніс на урбаністичну, петербурзьку та римську основи, своє бачення світу крізь призму українського фольклору, яке запало проростало в ньому з дитячих років, із становлення особистості в українському середовищі, де він виховувався, і якому присвятив значну частину своєї творчості

Гоголь ніколи не полишав Україну духовно, завжди залишався українським письменником за своїм внутрішнім, емоційно-інтелектуальним світоглядом, творячи в той же час російською мовою і живучи в Петербурзі чи Римі. Він увійшов у російську літературу як автор «Петербурзьких повістей» та «Риму», в яких урбаністику обидвох міст побачено очима української фольклорної свідомості. Звідси, наприклад, стільки фантастичного настрою у загальній атмосфері «нефантастичних» повістей Гоголя про Петербург.

Те саме стосується і Борхеса.

Навіть коли прискіпливо зануритися в доробок Борхеса, не знайдемо там глибокої суперечності. Борхесова твор-

чість — цілісна, як і його особистість, при всій позірній різнополосності.

Світ аргентинського півдня, романтизація життя гаучо, танго й улюблений Буенос-Айрес — оце і є та міфологія, та істинно латиноамериканська (*у різних країнах цього континенту різний ментальний клімат, але всюди існує шанс і можливість очікувати появу несподіваного, нового, невідомого, незвіданого, незнаного*) атмосфера, якою з дитинства просякнута свідомість аргентинця, і яка дала можливість видатному, талановитому письменникові бачити ще й світ інтелекту, світ книг і думки за допомогою однієї й тієї ж оптики.

Звідси й виникає дивовижна властивість Борхеса створювати в кожній зі стилістик, якими він користувався, — фантастичній, психологічній, пригодницькій, сатиричній — своє неповторне, індивідуальне, іманентне бачення, заглиблення в традиційну ноосферу, в родову ментальність, а як наслідок, — у стихію загальнолюдської культури.

Ще кілька паралелей.

Гоголь, який помер неодруженим, у своїй творчості був, можна сказати, асексуальним та релігійним. Світ почуттів цікавив його лише в аспекті романтично-піднесеному, поетичному. Позитивний, романтичний жіночий образ в Гоголя — це завжди «наречена», «незаймана». Пізніше жінка перестає бути для нього настільки привабливою й поступово набуває рис «дружини» чи «матері». Справжньої сексуальності в Гоголя не знайдемо. Жінка для нього — або паночка, цнотлива незайманиця, або ж мати, чи навіть відьма.

Борхес так само асексуальний, як і Гоголь. Як і Гоголь, він також до кінця життя залишався неодруженим і дещо екзальтовано релігійним, або радше, зорі-

ентованим у своїй системі інтелектуальних побудов на релігійну символіку та міфологію. Лише у Гоголя це — православне християнство, а у Борхеса — юдаїзм та кабала з її магічними значеннями чисел, літер і слів.

Християнство виправдовувало аскетизм Гоголя (слід пам'ятати, що жив він у середині 19 століття і тогочасна формальна мораль була іншою). Інтелектуальні ж побудови Борхеса, часто спираючись на ті чи інші образи юдейської міфології, дещо простіше трактують питання статі, однак і вони цілковито позбавлені бодай натяку на будь-яку чуттєвість. Якщо з героями і відбувається щось дотичне до тілесних, еротичних взаємин, однаково в Борхеса це має характер суто функціональний та інформативний (як, наприклад, у оповіданні «Емма Цунц»).

Сублімована сексуальність обертається загостреним інтелектуалізмом та поетизацією зображуваних образів та ідей.

Можливо тому світи Гоголя і Борхеса по суті позбавлені кольорової палітри, а суще набуває не об'єктивно-го, а функціонального значення.

До всього — обидва письменники надзвичай поетичні. Про Борхеса до того ж можна сказати, що назагал його творчість — це поезія, він і сам не раз виголошував ідею тотального поетичного ефекту і згадував про бажання відтворити поетичну ідею прози.

У Гоголя теж усе відверто поетичне і то такою мірою, що навіть роман «Мертві душі» він назвав у підзаголовку «поемою».

Така поетизація має в собі, у всьому об'ємі творчості обидвох письменників передовсім заперечення пласкої, бездуховної, денационалізованої повсякден-

ності сучасного їм світу, в якому зникає духовність, чистота почуттів, щире емоційне піднесення і правда реального життя. Натомість з'являється бездушний та цинічний міщанин-користолюб, який однаково відкидає й інтелект і духовний чи емоційний злет. Це буржуа, паразитичний сибарит. Він є породженням тієї нової урбаністичної цивілізації, яка за часів Гоголя щойно приходиться у світ, але вже починає закорінюватися так само агресивно й неunikно, як пізніше розростається, опановуючи всі суспільні сфери, вже за часів Борхеса.

Співставлення, звісно, завжди має сенс лише тоді, коли дозволяє виявити закономірності розвитку літературного процесу хоча б в одній, а краще — в обох співставлених одиницях.

Колись Достоевський сказав: усі ми вийшли з гоголівської «Шинелі», маючи на увазі драму «маленької людини». Вплив Гоголя на світову літературу безсумнівний і значний — від Достоевського й Набокова, Жіда й Піранделло до Акутагави і Місіми. Цілковито очевидно, що цей вплив іще не завершився, бо з поширенням електронних комунікацій Гоголя відкривають чергові покоління читачів цілого світу.

Ба більше, традиції Гоголя щойно зараз дедалі глибоше освоюються й на його батьківщині, саме тому, що містять в собі силу-силенну формул, структур і метафор, які не завжди помітні напочатку, але володіють таким потенціалом, що можуть ще довго давати нові й нові паростки.

Кожне досягнення світової літератури є проявом колективного досвіду людства, проекцією колективної свідомості. Чим значніший письменник, тим це очевидніше, позаяк він зачіпає підставі «архетипи» світової свідомості і тому належить усім.